INTERFERENȚA DINTRE MEDIOLATINA DE REDACȚIE ROMÂNEASCĂ, LIMBA MATERNĂ A NOTARILOR ŞI MEDIUL LINGVISTIC DIN ȚĂRILE ROMÂNE

Ana-Cristina Halichias
Universitatea din Bucureşti

The interrelationship between Medieval Latin and the notaries' mother tongue in the linguistic setting of the Romanian Principalities (Abstract)

The historical situation of the Medieval Latin generated a phenomenon that is characteristic of itself: the existence of a pan medieval linguistic nucleon around which a series of particular characteristics have been developed, characteristics that were typical of certain periods and certain environments (chancellery, author), originated in the influence of the vernacular languages and the development of the society. In the documents issued by chancelleries in Wallachia, Moldavia and Transylvania, the author is trying to signal the presence of some lexical and morph-syntactic elements created by the influence of the Romanian language, the notaries' mother tongue or the one used by other chancelleries and the linguistic setting in the Romanian Principalities.

Una dintre sursele păstrării unității şi a respectării "regulilor" gramaticale ale unei limbi este presiunea psihică exercitată asupra fiecărui individ de deprinderile lingvistice ale mediului său. În cazul mediolatinei această presiune nu se exercită, ea fiind înlocuită de cunoaşterea teoretică a limbii latine, dobândită în şcoală, şi de influența lecturii textelor.

Situația istorică a latinei medievale a dat naştere unui fenomen caracteristic acesteia : existența unui nucleu lingvistic panmedieval (în care se contopesc moştenirea latinei clasice, a celei creştine şi a celei vulgare), în jurul căruia s-au dezvoltat trăsături particulare specifice unei anumite perioade, unui anumit areal sau unui anumit autor, generate de influența limbilor vernaculare (factor nou, care acționează în direcții diferite) şi a evoluției societății. Performanța lingvistică a autorilor / copiştilor contribuie şi ea în mod esențial la aspectul textelor mediolatine. Această performanță este strâns legată de un element care pune în opoziție orice limbă scrisă cu limba vorbită: chiar dacă autorul reuşeşte într-o oarecare măsură, printr-o pregătire intensă şi de durată, să gândească în latină, se întâmplă foarte rar ca acest avantaj să îl elibereze complet de puterea de sugestie a limbii vorbite cu care este familiarizat, fie ca limbă maternă, fie ca idiom al mediului în care trăieşte.

Scrierile latine medievale, atât cele literare, ştiințifice, religioase, cât şi cele neliterare (acte diplomatice, juridice ori cu caracter particular) se înscriu într-un anumit cadru normativ , reprezentat de scrierile antichității profane şi creştine, în cazul textelor literare, şi de modelele transmise de uzajul cancelariilor, în cazul izvoarelor

BDD-A3651 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:15 UTC)

neliterare. La acestea se adaugă însă şi particularităţi determinate de componenta spaţială, temporală şi socio-lingvistică.

Diferitele tipuri de documente de cancelarie constituie instrumente care îşi îndeplinesc rolul în interiorul unei reţele de comunicaţii. Principala grijă a notarilor era transmiterea unei anumite încărcături semantice, iar calitatea şi corectitudinea mesajului erau în perfectă conexiune cu nivelul de cunoaştere al limbii latine şi, în funcţie de acesta, de presiunea exercitată de limba lor maternă şi de aceea a mediului în care trăiau.

Originea diecilor de limbă latină[1], presiunea mediului lingvistic, tradiţia şcolii pe care o frecventaseră şi care îşi pusese amprenta asupra lor precum şi influenţa altor cancelarii (în primul rând a celor din ţările vecine, Regatul Ungar şi Regatul Polon) au influenţat în mod evident mediolatina din ţinuturile româneşti, imprimându-i caracteristicile care o deosebesc de latina din alte zone. În acelaşi timp, prezenţa

[1] În Ţările Române, situaţia diecilor de limbă latină diferă în funcţie de zonă şi de epocă. În Transilvania, aceşt notari au fost fie localnici (maghiari, saşi şi, uneori, români), fie străini (mai ales italieni, a căror prezenţă a fost favorizată de constituirea unor colonii italiene şi de prezenţa episcopilor de origine italiană la curţile episcopale din Oradea şi Alba Iulia). La început, cei care redactau acte erau clerici care studiaseră în străinătate, în secolul al XII-lea la Paris, iar de la mijlocul secolului al XIII –lea mai întâi la Bologna (cel mai important centru de studii juridice din Europa medievală), apoi la Padova şi Ferrara. În secolele al XIV-lea şi al XV-lea, un rol tot mai important în formarea acestor scriitori de documente latineşti a fost jucat de noile universităţi întemeiate în centrul Europei, la Praga, Cracovia şi Viena. Totodată, din secolul al XIV-lea, au început să se formeze primele generaţii de scribi instruiţi în şcolile din ţară În Moldova şi Ţara Românească, limba latină a fost adusă, începând cu secolul al XIII-lea, de colonişti saşi sau maghiari aşezaţi în oraşe şi de clerici catolici (de obicei străini). Ulterior, prin aceşti colonişti stabiliţi în cele două Ţări Române şi deveniţi localnici, ea a pătruns şi în cancelaria domnească. Latina a fost folosită în corespondenţa bisericii catolice şi a locuitorilor catolici de origine străină din oraşele moldovene şi muntene, şi numai rareori de domnie pentru nevoile interne. In schimb, ea a fost un important instrument de comunicare în relaţiile externe, începând cu tratatele politice şi privilegiile comerciale şi încheind cu corespondenţa purtată de domnitori, de dregători, de sfaturile orăşeneşti, de clerici şi chiar de particulari cu destinatari din zone în care latina era limba culturii scrise. Documentele emise în Moldova şi Ţara Românească erau redactate în primul rând de localnici, proveniţi mai ales din rândul populaţiei orăşeneşti, precum şi de notari domneşti. Cunoscătorii de limbă latină erau destul de numeroşi în unele oraşe din cele două Ţări Române: clerici catolici, tineri care studiaseră la şcoli din ţară sau la universităţi străine. In secolul al XV-lea sunt atestaţi studenţi din oraşele moldovene care frecventau universităţile din Cracovia, Praga şi Viena. Actele emise mai ales în secolele XV-XVI în Moldova şi în Ţara Românească sunt opera unor dieci care lucrau pentru cancelariile domneşti, pentru cele ale sfaturilor orăşeneşti şi chiar pentru dregători sau persoane particulare.

Pe lângă notarii proveniţi din mediul local, în cele două Ţări Române şi-au desfăşurat activitatea notari de origine transilvăneană, polonă, maghiară, germană, italiană etc. Cf. S. Jakó, R. Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*, Bucureşti, 1971, p. 129-130, 134-135,141.

BDD-A3651 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:15 UTC)

elementelor panmedievale (lingvistice sau de ordin diplomatic) o integrează în acel instrument supranațional de comunicare care este latina Evului Mediu european.

Întrucât trăsăturile lingvistice comune întregii latinități medievale sunt descrise pe larg în lucrări devenite clasice[2], nu ne vom opri asupra lor, ci vom pune în evidență câteva dintre elementele care conferă un aspect specific latinei de cancelarie din Țările Române.[3]

Domeniul în care se produc cele mai multe inovații este cel lexical Noua organizare a societății, a gândirii, a religiei a impus forme noi de expresie. Concomitent cu preluarea nucleului antic, care se dovedise a fi un instrument util pentru exprimarea realităților medievale, au fost create în mod constant sensuri şi cuvinte noi. Mutațiile de sens, neologismele sunt rezultatul adaptării la noile fapte de civilizație, ale confruntării cu trăsăturile culturii în diferitele regiuni şi cu influența limbilor vernaculare.

Termenii cei mai interesanți din acest punct de vedere sunt cei care desemnează elemente ale vieții materiale şi sociale, atât din zona românească, cât şi din alte arii geografice. În acest sens, un loc important este ocupat de terminologia instituțională, care circulă fie păstrându-şi forma din limba sursă, fie latinizate: *Datko Ban* (1511), *Barbol Banus* (1507), *knezii de Rywsor* (1435), *kenezius vester Demetrius de Selesthe* (1510), *Waldowin Lugefeth* (1413), *Stephanus Logophetum* (1436), *Ywan Spotar* (1460), *Kalota Wizter* (1511), *Izak Wysternik* (1499), *Kolcza vornik* (1507).

Nobilul feudal din Moldova şi Țara Românească, *boierul*, este desemnat în general prin termenii preluați de latinitatea medievală europeană din zona polonă: *boiaro*, *boiarus*, *boiarius*, *baiorus*. Alături de aceste forme, în cancelariile domneşti este atestată o variantă care reprezintă forma latinizată a cuvântului care circula în limba română, *boierus,-i*: *boieri nostri* (1481), *boierum nostrum specialem* (1481), *ab eodem boiero Barb* (1499). De altminteri, ulterior secolului al XVI-lea, pe baza acestei forme a fost creată o întreagă familie de cuvinte: *boeroniso,-are* "a ridica la rangul de boier", *boeronalis,-e* "de boier, boieresc", *boeronatus,-us* "darea numită boierescul".[4]

Uneori, notarii cunoscători deopotrivă ai realităților româneşti şi ai celor din restul Europei desemnează instituții româneşti prin termeni uzuali în aria centrală şi occidentală a continentului: *pallatinus* (față de *waywoda* sau *dominus*), *thesaurarius* (față de *wizter*), *cancellarius* (față de *logophetus*).

---

[2] G. Cremaschi, *Guida allo studio del latino medievale*, Padova, 1959; E. Löfstedt, *Late Latin*, Oslo, 1959; Christine Mohrmann, *Latin vulgaire, latin des chrétiens, latin médiéval*, Paris, 1955; D. Norberg, *Manuel pratique de latin médiéval*, Paris, 1968; P. Stotz, *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters*, 5 vol., München, 1996 ss.

[3] Exemplele au fost extrase din E. Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I,1-2, II,1-4, XV,1; M. Neagoe (coord.) *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*, Bucureşti, 1977.

[4] N. Densusianu, *Monumete pentru istoria Tierei Făgăraşului*, Bucureşti, 1885, p. 50-52.

BDD-A3651 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:15 UTC)

Realități ale vieții materiale româneşti sunt reflectate şi prin poreclele provenite din apelative : termenul *paşmag* "papuc" apare ca poreclă a unui boier din secolul al XVI-lea : *cum boyarone quodam Paschmag dicto* (1532).

Actele de cancelarie de redacție românească conțin însă şi termeni care desemnează realități ale vieții sociale din alte țări: *hetman* / *hatmanus* "hatman", *beglerbegus* "beilerbei", *bassa* "paşă", *Orda* "Ordia, hoarda tătarilor", *beg* "bei" etc.

Grație mărturiei documentelor latine de cancelarie putem urmări felul în care sunt reflectate în planul limbii elemente de viață materială care au fost împrumutate de la alte popoare, precum şi asimilarea în limba română a vocabulelor care desemnează asemenea elemente. Prezența lexemului *caftan* într-un act din 1509 (*unum kaftan … exmiseramus*; *a predicto kaftan*), fără ca acesta să fie însoțit de o explicație privitoare la sensul său, aşa cum se obişnuia în cazul termenilor străini, demonstrează faptul că la data respectivă acest neologism era deja integrat în limba română. Tot un neologism folosit la un moment dat în limba română era şi cuvântul *ducat*, provenit din italiană, prin care era desemnată moneda care circula şi în Țările Române începând din secolul al XIV-lea: *monetam vestram que in wlgari wolachali ducat nuncuparetur* (1425).

În cursul secolului al XVI-lea, o serie de termeni româneşti aveau sensuri diferite de cele actuale[5] . Unii dintre ei pot fi citiți şi în acte latine de cancelarie, prezența lor explicându-se, probabil, prin posibilitatea de a fi latinizați fără nici o dificultate, precum şi prin inabilitatea diacului de a găsi un echivalent latinesc (va fi fost acesta un străin care, neînțelegând exact sensul cuvântului românesc, a preferat soluția preluării lui într-o formă adaptată?). Într-un act muntenesc din 1528 poate fi citit cuvântul *uricio* (*spero ut melius erit concordia inter nos quam uricio instaret inter nos et regnum nostrum*), care nu este altceva decât românescul *urâciune* "acțiune nedemnă, grozăvie, ură, invidie, gelozie".

Una dintre practicile curente ale cancelariilor medievale de a denumi *realia* atât prin termeni din limba vernaculară, cât şi prin corespondentul lor latinesc s-a dovedit a fi un prețios izvor pentru cunoaşterea unor aspecte din istoria limbilor europene în Evul Mediu. Documentele emise în Țările Române oferă numeroase asemenea exemple:

a. termeni în maghiară şi română:

- satul Cărămida din Transilvania este menționat în 1371 sub forma: *Teglawar vocatum wlgariter, secundum vero Olachos Charamada*.

b. termeni în latină şi maghiară:

- o taxă vamală menționată într-un privilegiu acordat de Matia Corvin la 24 august 1484 oraşului Cluj este numită *capuwam seu wasarwam*

c. termeni în latină şi germană: *de pellibus ferinis cuiuscumque speciei, wlgariter wiltwerk* (1437).

d. termeni în latină şi română: *ego Petrus osserul* (=uşerul) *alias ostiarius*.

[5] Cf. Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1961, p. 308-309.

BDD-A3651 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:15 UTC)

Influența limbii materne a notarului sau a cancelariei din care provine este frecvent perceptibilă în texte. Într-un document emis de cancelaria Moldovei în 1476, diacul, probabil un polonez deprins cu practicile cancelariei Regatului polon, dar care va fi avut contacte şi cu zona italiană, urmează modelul formularului diplomatic polon, incluzând la sfârşitul documentului formula ordinului de uricire care era dat fie de către rege, fie de către cancelar: *ad relacionem nobilis ac generosi domini Petri cancellarii Terre Moldaviae.* De remarcat folosirea termenului uzual în aria Europei centrale şi occidentale, *cancellarius*, în locul românescului *logofăt* (utilizatt în mod curent în actele noastre, fie ca atare, fie în formă latinizată). Atunci când consideră că este necesar să explice sensul unui cuvânt, acelaşi diac recurge la echivalente din limba polonă: *equites … bellicose armatos alias bronnych*; *donis alias vpomynky; dotaliciare alias wyposazych*. Supoziția că el va fi avut contacte şi cu zona italiană este susținută de prezența grafiilor *ortatus* (=hortatus), *omagium* (=homagium), *ebdomadis* (=hebdomadis), a dubletelor *bellum / guerrra*, *nunccium / ambasiatorem* şi de transpunerea unuia dintre sensurile lui *gens*, cel de "oaste" (cf. şi it. *gente* "oştire, armată") asupra lui *gentilitas* "oştime".

Interferența limbii materne cu limba mediului lingvistic în care trăieşte notarul poate genera forme hibride în care cuvântului românesc i se ataşează morfeme specifice idiomului vorbit de acel notar. Spre exemplu, forma *kastrawetzen*, întâlnită într-un registru vamal din secolul al XVI-lea, îl trădează pe vameşul sas care foloseşte desinența de plural specifică limbii germane, neînțelegând faptul că în limba română cuvântul *castraveți* este la plural. Aceeaşi desinență germană de plural apare şi în structura cuvântului *berbecar* care este echivalat cu o sintagmă latinească: *vervecium custodibus wlgo berbekayren*.

Deosebit de interesante sunt şi oscilațiile care apar în grafia cuvintelor româneşti, deoarece ele reflectă efortul de adaptare la specificul fonetic al limbii române (în condițiile lipsei unei tradiții a scrisului în acest idiom). Acest efort de adaptare, vizibil în formele grafice influențate de regulile ortografiei maghiare, germane sau polone (în funcție de originea sau de zona în care studiase/trăia diacul) merge până la încercarea de a reproduce chiar şi fonetismul dialectal: Bagya = [Bag'a] (1507); Nuxora =[Nucçoara] (1404); Czoczavia =[Čučava] (1480). Epitetul "câne" este scris de diac (de altfel atent să găsească echivalente latineşti pentru termenii româneşti, cf. *Thome Pellionis* "a lui Toma cojocarul") în mod evident sub impresia dictării româneşti (ortografia polonă reproducând pronunția din zona Modovei): *ad scripta et petita illius kyne, Thome Pellionis* (1541).

Conjugarea diferitelor influențe (mediu lingvistic, limba maternă a diacului, presiunea modelelor altor cancelarii sau limbi oficiale) este perceptibilă şi în morfosintaxă. Numeroase antroponime româneşti apar articulate cu articolul enclitic *-l*: *Buyul* (1231), *Crechul* (1447), *Barbol* (1507), *Danczul* (1507), *Radul* (1541). La cazurile oblice, desinențele latineşti se ataşează formei articulate româneşti (probabil

BDD-A3651 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:15 UTC)

şi prin similitudinea acesteia cu diminutivele în *–ulus*): *comiti Stanczulo* (1475), *Radulo bano* (1511), *Dancwlo porcolabo* (1511).

Numele de dregătorii şi poreclele pot apărea alături de numele proprii, ca apoziții ale acestora: *Marcha Postelnwkwl* (1511), *Peter Barbossol* (1476).

Limba documentelor slave poate influența şi ea latina de cancelarie. În copia latină a unui document slavon emis în 1474 de cancelaria Moldovei regimul unor verbe poate fi explicat **şi** prin existența unor sintagme similare în limba modelului slav:

Assam Beg … ad nos destinavit oratores requirens nobis ut una cum aliis principibus Christianitatis viriliter se preparemus contra Othman.

Requirens este construit cu dativul – *nobis* – (şi nu cu ablativul precedat de prepoziția *ab*, *ex* sau *de*), urmând pe de o parte o tendință manifestată încă din latina târzie (aceea de a înlocui, după verbele de cerere, ablativul prepozițional cu dativul), iar pe de altă parte calchiind o sintagmă slavonă.

Forma *se preparemus* (în locul celei aşteptate: *nos preparemus*) pare a se explica tot printr-un calc după slavă (unde reflexivul de persoana a III-a poate fi întrebuințat, în anumite contexte, şi pentru persoanele I sau a II-a), dublat eventual de influența exercitată de limba maternă a copistului, un italian care scrie peste tot *com* în loc de *cum* şi *ambasiator* în loc de *nuntius* sau *legatus*.

Într-un act emis în Țara Românească la 10 noiembrie 1423, toponimul *Târgşor* este scris *Traxor*. Dat fiind faptul că în documentele slavo-române acelaşi toponim se întâlneşte sub forma *Тръгшорь* (care nu reprezintă decât menținerea unei tradiții grafice, fără corespondență în pronunția reală în care metateza se produsese deja de multă vreme), putem presupune faptul că notarul de limbă latină va fi cunoscut şi alfabetul chirilic suficient de bine pentru a menține în transliterarea latină grafia curentă în texele slavone.

La nivelul frazei, ecouri ale limbii vernaculare (fie ea limba mediului sau limba maternă a diacului) sunt şi ele sesizabile. Nu vom relua aici descrierea fenomenelor întâlnite deoarece am făcut-o, în detaliu, cu alte prilejuri[6]. Vom încerca să exemplificăm aceste ecouri prin două fragmente extrase din documente emise de cancelariile moldoveană şi munteană, însoțite de traducere l i t e r a l ă.

Primul fragment este extras din relatarea vornicului muntean Neagu cu privire la procesul dintre un sibian şi patru greci (1469):

Qui ipsi quatuor Greci respondunt in hunc modum: "Nos vero ad vestram personam literam aliud minime dedimus, nisi quid nobis dixit ille Italicus quomodo vos vendidissetis bona nostra, videlicet piperum nostrum. Nos non dicimus quod vos vendidissetis, quia nescimus, neque ibique fuimus, nisi tantum scimus quod ipse Italicus nobis dixit …" (Cei patru greci răspund în acest chip: "Dară noi altcum nu v-

[6] V. de ex. articolele: *Mărturii privind limba română înainte de primele ei atestări scrise*, în SCL, 3, 1989, p. 239-246; *Latina medievală şi limbile naționale*, în SCL, 1, 1992, p. 45-50.

BDD-A3651 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:15 UTC)

am dat deloc scrisoare, numai ce ne-a spus italianul cum că voi ați fi vândut bunurile noastre, adică piperul nostru. Noi nu zicem că l-ați fi vândut, că nu ştim şi nici n-am fost acolo, decât atâta ştim ce ne-a spus italianul …)

Al doilea fragment[7] aparține unei traduceri latine (contemporane) a unei scrisori redactate în slavonă în cancelaria moldovană (1474). Comentatorii explică aspectul sintactic al textului latin prin influența originalului slav. Fără îndoială că acest lucru este adevărat, dar tulburătoarea asemănare care există între această scrisoare şi binecunoscuta scrisoare a lui Neacşu, scrisă cu o jumătate de secol mai târziu, ne face să ne întrebăm dacă nu cumva, respectând un anumit formular aplicat în cazul unor asemenea misive, diacul traducea în slavonă ceea ce i se dicta în româneşte. Iar dacă aşa vor fi stat lucrurile, traducerea latină se face ecoul acestei dictări.

Et de Turcis ita sciatis, quod ita <exploratores nostri> dixerunt, quod venit per mare Achmat bassa cum galeis et curavit <expugnare> Caffam, et pugnaverunt contra Caffam per tres dies; die vero quarto … ipsi Turci revaluerunt et expugnaverunt Caffam; et habetur <nunc usque> in manibus Turcorum. Aliter non est. … Et de novo advenit fama pro firmo quod Turci veniunt ad nos, contra nos et terram nostram, et per aquam et per terram. Et ita dicunt quod valida classis precedit cum maximis munitionibus bombardarum magnarum, expugnare Albam et Chiliam, et sunt in itinere iam prope; et per terram veniet solus imperator contra nos, expugnare terram nostram personaliter, cum tota sua potentia et cum omni suo exercitu et cum tota potentia terre Valachie; quia Valachi sunt nobis veluti Turci. Et credatis nobis pro firmo, quod non est aliter nisi sic. (Şi despre Turci aşa să ştiți, că aşa au zis iscoadele noastre, că a venit pe mare Ahmed-paşa cu galere şi s-a silit să pună stăpânire pe Caffa, şi au bătut Caffa vreme de trei zile; iar în a patra zi turcii au răzbit şi au pus stăpânire pe Caffa; şi până acum este în mâinile turcilor. Altcum nu este. … Şi din nou a venit veste cu temei că turcii vin la noi, împotriva noastră şi împotriva pământului nostru şi pe apă şi pe uscat. Şi aşa zic, că o flotă puternică, cu mari întăriri de bombarde merge înaintea lor ca să pună stăpânire pe Cetatea Albă şi pe Chilia, şi sunt pe drum, destul de aproape; şi pe uscat va veni împotriva noastră chiar sultanul, ca să pună chiar el stăpânire pe pământul nostru, cu toată puterea sa şi cu toată oastea sa şi cu toată puterea Țării Valahiei, căci valahii sunt pentru noi ca şi turcii. Şi să ne credeți cu temei, că nu este altcum decât aşa).

I pak dau ştire domnietale za lucrul turcilor, cum am auzit eu că împăratul au eşit den Sofia şi amintre nu e, şi s-au dus în sus pre Dunăre. I pak să ştii domniiata că au venit un om de la Nicopoe de mie mi-au spus că au văzut cu ochii loi că au trecut ceale corăbii ce ştii şi domniiata pre Dunăre în sus".

[7] Traducerea acestui fragment a fost preluată din volumul *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*. Monografie şi culegere de texte, Bucureşti, 1976, doc. nr. 9, p. 137-138.

BDD-A3651 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:15 UTC)